

УДК 330.101.541

Пристапа Т.В.
студентка

*Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Чайковська М.А.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

THE SHADOW ECONOMY AND HER INFLUENCE ON THE SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено основні теоретико-методичні підходи до трактування сутності поняття «тіньова економіка». Систематизовано основні підходи до оцінки рівня тіньової економіки, обґрунтовано їхні переваги та недоліки. Виявлено причини виникнення тіньових економічних відносин в українській економіці, показано, що тіньова діяльність учасників ринку призводить до негативних соціально-економічних наслідків для держави і суспільства. Проаналізовано статистичні дані про тіньову заробітну плату, рівень зайнятості населення України в тіньовій економіці та вплив зміни мінімальної заробітної плати на стан економіки. Розглянуто сучасний стан та тенденції розвитку тіньової економіки в Україні. Запропоновано методи її детінізації.

Ключові слова: тіньова економіка, бюрократія, податки, інфляція, корупція, детінізація.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы основные теоретико-методические подходы к трактовке сущности понятия «теневая экономика». Систематизированы основные подходы к оценке уровня теневой экономики, обоснованы их преимущества и недостатки. Выявлены причины возникновения теневых экономических отношений в украинской экономике, показано, что теневая деятельность участников рынка приводит к негативным социально-экономическим последствиям для государства и общества. Проанализированы статистические данные о теневой заработной плате, уровне занятости населения Украины в теневой экономике и влиянии изменения минимальной заработной платы на состояние экономики. Рассмотрены современное состояние и тенденции развития теневой экономики в Украине. Предложены методы ее детенизации.

Ключевые слова: теневая экономика, бюрократия, налоги, инфляция, коррупция, детенизация.

ANNOTATION

The scientific approaches to the interpretation of the essence of the concept of "shadow economy" are investigated. The current situation and development trends are examined. Moreover, different theoretical and methodological approaches for calculating the level of the shadow economy, their advantages and disadvantages are analyzed in this article. The methods that are used in Ukraine to determine the size of the shadow economy are examined. The author studies the reasons of the origin of shadow economic relations in the Ukrainian economy and the main reasons hindering Ukraine's economy getting out of the "shadows". The typical types of illicit activity are reviewed. The importance of the chosen topic is based on the fact that the purpose of any country is to ensure the high level of life for citizens by achieving competitive positions in the global market. This achievement is possible due to economic growth, well-managed monetary and tax policies, stable work of administration. Also with the development of shadow economy, it becomes impossible to make an economic analysis at the macro and micro levels and make the effective administrative

and legislative decisions. It causes the importance and choice of the topic of scientific research as shadow economy is an essential factor in the country's development, which needs to be reduced. So the goal of this article is to investigate the situation of shadow economy in Ukraine and to recommend implementation options of dealing with it. The research is based on clarifying the meaning of shadow economy and estimating the impact it has on the social and economic development of Ukraine. The estimating process is based on comparison of the indicators concerning the topic, such as illicit payments and employment rate, and analyzing the general situation in the country after raising of minimum salary.

Key words: illicit economy, bureaucracy, taxes, inflation, corruption.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні тіньова економіка є актуальною проблемою для України. Її причинами є збільшення розриву між багатими та бідними та втрата довіри народу до влади. Оцінивши становище, аналітики агентства Bloomberg ще в 2015 р. поставили Україну на друге місце в рейтингу Індексу бідності країн світу, який складається на основі показників бідності та інфляції. Через це у населення держави не залишається іншого виходу, як створювати підприємства малих і середніх форм, що стають причиною збільшення рівня неформальної зайнятості. З одного боку, завдяки тіньовій економіці у населення є шанс вижити, проте, з іншого боку, вона сприяє процвітанню корупції в різних її проявах: побутовому, економічному, політичному тощо, деструктивно впливає на соціально-економічний розвиток України. Саме тому вибрана тема є актуальною й потребує всебічного її обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Вивчення тіньової економіки почалося з дослідження К. Харта (1973 р.). Із кінця 70-х років ХХ ст. з'являються роботи, присвячені дослідженню тіньової економіки в СРСР і розвинених країнах Європи й США. Важливими є публікації Г. Гроссмана та дослідження економіста Ф. Шнайдера, відомого австрійського дослідника тіньової економіки. Ж. Віллард, К. Вільямс, П. Гоміс, П. Гутманн,

Р. Делланно, Б. Контіні, К. Маккафі, С. Морріс, В. Патрізі, Е. де Сото та багато інших досліджували сутність, методи і масштаби оцінювання тіньової економіки, а також причини виходу в тінь і шляхи детінізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання зв'язку тіньової економіки та соціально-економічного розвитку є недостатньо дослідженим, оскільки акцент у роботах науковців здебільшого поставлений на дослідження сутності тіньової економіки, а не на результати її впливу на економіку держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні стану тіньової економіки України та наданні рекомендацій щодо заходів боротьби з нею.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «тіньова економіка» походить від англ. black economy, ghost economy, shadow economy. У літературі немає чіткого визначення, що таке тіньова економіка. Юристи розглядають тіньову економіку як економічну діяльність, заборонену законодавством України. Також під тіньовою економікою розуміють усю економічну діяльність, коли з різних причин не враховують офіційної статистики і, відповідно, не долучають до складу ВВП. Економісти ж виділяють три сфери тіньової економіки: неофіційна економіка – легальні види економічної діяльності, в яких відсутнє фіксоване офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховання цієї діяльності від податків; фіктивна економіка – хабарництво, приписки, спекулятивні угоди й інші види шахрайства, зв'язані з одержанням і передачею грошей; підпільна економіка – усі заборонені законом види економічної діяльності. Деякі види діяльності з ча-

сом легалізувалися, як, наприклад, до XIX ст. лихварство. Інші – навпаки, опинилися поза законом (гральний бізнес в Україні). А деякі види діяльності завжди залишалися «у тіні». Тіньова економіка існує майже в усіх сферах соціально-економічних відносин – від дрібного підприємництва до великих корпорацій або навіть центральних органів влади. Приклади можуть бути абсолютно різними. Основні з них: нелегальна заробітна плата чи виплата з/п не за трудовим договором, а за цивільно-правовою угодою для уникнення сплати соціальних внесків; готівкові операції, що не обліковуються; приховування доходів; заниження ціни акцій корпорації під час оформлення продажу контрольного пакета; відмивання коштів; підпільне виробництво; незаконна діяльність; шахрайство; незаконні ринки збуту. Цей перелік можна ще довго продовжувати, він постійно оновлюється шляхом появи нових «прогалів» у законодавстві чи винахідливості. Також у деяких компаніях існує схема, коли податкова контролює виключно поточний рахунок підприємства. Готівку підприємство не обліковує (в офіційній звітності, а у так званій «чорній бухгалтерії» все зображено) і не проводить інкасації. Тобто податкова бачить виключно безготівкові операції, кількість яких набагато менша за кількість готівкових операцій. Майже всі розрахунки з постачальниками відбуваються готівкою у доларах США. Тобто ці кошти постачальники також приховують.

Разом із тим вітчизняні науковці виділяють специфічні причини тіньової економіки (табл. 1), що притаманні національній економічній системі, і саме вони породжують розвиток тіньового обігу.

Наведені причини тіньової економіки можна розглянути в рамках чотирьох основних груп, а саме: соціально-економічних, політичних, правових та морально-етичних [6].

Таблиця 1

Причини тіньової економіки

Автор	Причини	Джерело
І.Ю. Приварнікова, К.В. Степанюк	Криза фінансової системи; високі ставки і складний механізм розрахунку податків; установлення пільгових умов функціонування окремих суб'єктам господарювання; прагнення підприємців одержати надприбутки за рахунок ухилення від органів державного управління; взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами.	[6]
З.С. Варналій	Відсутність сформованої інституційної бази економічної політики; незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість бюджетної політики; деформація структури зайнятості; зловживання монопольним (панівним) становищем цінового характеру; корупція	[7]
В.К. Васенко, В.В. Гребіник	Стихийний характер розвитку ринкової економіки: нерівномірність розвитку різних сфер, структур економіки та регіонів, інфляційні процеси тощо. Тіньовий складник економіки посилюється, коли держава не може створювати сприятливі умови для функціонування підприємництва	[7]
Д.О. Харко	Надмірне податкове навантаження та нерівномірне його розподілення на платників податків, низький рівень податкової дисципліни, значна кількість пільг, яка зменшує кількість платників податків; надмірне регулювання підприємницької діяльності	[2, с. 355]
Л.С. Гринів, М.В. Кічурчак	Нестабільність податкового законодавства; високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання; низький рівень податкової дисципліни; корупція в державних органах та органах місцевого самоврядування; недостатньо прозора процедура приватизації державного майна	[6, с.182]

Соціально-економічні причини. Найчастіше до переходу в тіньову економіку людей спонукає низький рівень доходів, тому вони вдаються до приховування своїх доходів та пошуку нелегальних видів діяльності. Також до цього можуть спонукати соціальна несправедливість та нерівномірність доходів. До економічних причин можна віднести стан економіки країни. Закономірною є тенденція збільшення тінізації економіки під час кризових явищ. Основною причиною є недосконалість податкової системи країни. Чим вища податкова ставка і нижчий розмір санкцій, тим вища економічна мотивація від ухилення.

Політичні причини. Політична нестабільність провокує приховування доходів. Окрім того, бюрократія та «паперова тяганина» теж провокують на давання хабара чи на перехід до тіньової діяльності. Елементарний приклад – штрафи за порушення правил дорожнього руху, коли більшості водіїв легше дати хабаря, ніж оплачувати штраф. Корупція є дуже поширеним явищем у всіх владних сферах, правоохоронні органи та суди не є винятком. Корупція перетворилася на величезну рушійну силу тіньової економіки, в яку залучені державні службовці.

Правові причини. У законодавстві є безліч прогалин, які дають змогу здійснювати неофіційну та незаконну діяльність. Проблемою також є незначна відповідальність за скоєння як дрібних правопорушень, так і економічних злочинів, ухилення від сплати податків. Це дає змогу мінімізувати ризики під час здійснення тіньової діяльності.

Морально-етичні причини. У країнах із розвиненою демократією суспільство засуджує незаконну діяльність, а в нашій країні це виглядає цілком нормальним явищем. Це свідчить про те, що проблема має загальнодержавний характер.

Масштаби тіньової економіки величезні. Проте важко її точно виміряти. Тіньова економіка виникає через прагнення уникнути

вимірювання, тому низка вчених використовує опосередковані методи, що дають можливість дати їй відносну оцінку.

Методи розрахунку рівня тіньової економіки:

- за збитковістю підприємств. Метод полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки;

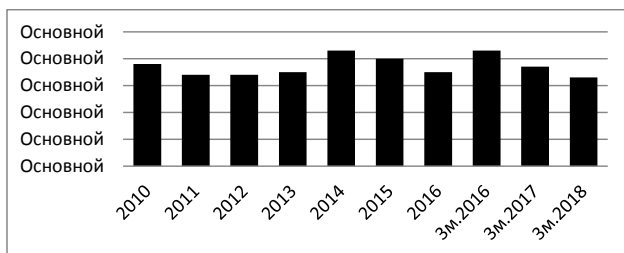

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні, % до офіційного ВВП [3]

- «витрати населення – роздрібний товарооборот». Метод полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Варто зазначити, що діяльність домогосподарств із виготовлення товарів власного виробництва для своїх потреб чи потреб членів своєї сім'ї не вважається тіньовою економікою;

- за фінансовим методом. Метод полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств у країні у цілому. При цьому припускається, що зростання в часі частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, відносно валового доходу підприємств є свідченням закріплення тенденції зростання рівня тіньової економіки. Цей метод є непрямим;

- за монетарним методом. Метод полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду, за який прийнято 1991 р. Також припускається, що під час здійснення суб'єктами господарювання і населенням незареєстрованої економічної діяльності розрахунки за товари, роботи й послуги проводяться з використанням готівки, що зумовлює збільшення попиту на готівку в обігу, що обертається поза банками;

- за електричним методом. Метод полягає у порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Якщо існує перевищення приросту споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці. Таке припущення є правильним, якщо технологічний рівень виробництва товарів та виконання робіт є незмінним. У разі інвестування в енергоефективні проекти та енергоощадні заходи різниця між індексом зміни внутрішнього споживання електроенергії та індексом зміни ВВП зростає внаслідок науково-технічного прогресу. Починаючи з 1998 р. під час розрахунку обсягів тіньової економіки застосовується алгоритм, що враховує розвиток науково-технічного прогресу. Рівень тіньової економіки за електричним методом розраховується за підсумками відповідного року один раз на рік [8].

Станом на I квартал 2018 р. рівень тіньової економіки України становить 33% від обсягу офіційного ВВП. За даними рис. 1, це на 4 в. п. менше за показник I кварталу 2017 р.

На процес зменшення цього показника вплинули заходи, проведені Державною фіскальною службою України, та заходи з дерегуляції підприємницької діяльності, а саме було проведено активну роботу щодо виявлення суб'єктів мінімізації податкових зобов'язань, які формували фіктивний податковий кредит та надавали його платникам податків реального сектору економіки. У січні-березні 2018 р. проведено загалом

439 заходів державного фінансового контролю (у тому числі 338 планових та майже 101 позапланова ревізій та перевірок), за результатами яких порушення фінансово-господарської дисципліни виявлено на 402 підприємствах, в установах та організаціях. Загалом ці правопорушення призвели до втрат фінансових та матеріальних ресурсів на суму 561,5 млн. грн. Також установлені правопорушення під час використання бюджетних ресурсів, що призвели до втрат на суму 401,3 млн. грн., з яких понад 278,6 млн. грн. – кошти державного бюджету. Створено державну установу «Офіс із залучення та підтримки інвестицій», діяльність якої спрямована на забезпечення взаємодії інвесторів із відповідними суб'єктами господарювання під час реалізації інвестиційних проектів; упроваджено перехід від обов'язкового до добровільного використання печаток у господарській діяльності; поліпшено умови здійснення зовнішньоекономічної діяльності шляхом спрощення і прискорення проведення митних формальностей та внесено зміни до підстав, за наявності яких може проводитися огляд товарів комерційного призначення митними службами; забезпечено можливість українських підприємств під час імпорту обладнання для власного виробництва на території України розстрочити сплату податку на додану вартість на термін до двох років без нарахування штрафів, пені чи процентів; удосконалено порядок видачі дозволів на виконання робіт підвищеної безпеки та на експлуатацію машин, механізмів, устаткування підвищеної безпеки, що сприятиме оптимізації дозвільних процедур та зменшить перелік [4].

За даними рис. 2, різниця рівня тіньової економіки у переробній промисловості між I кварталом 2017 р. та I кварталом 2018 р. становить 9 в. п. (до 29% від офіційного обсягу ВДВ у ВЕД), що зумовлено збільшенням обсягу прибутків підприємств галузі у 2,1 рази (до 46,8 млрд. грн.

у I кварталі 2018 р.) за скорочення обсягу збитків у 1,5 рази (до 13,3 млрд. грн. відповідно).

Рівень тіньової економіки у добувній промисловості і розробленні кар'єрів зменшився порівняно з I кварталом 2017 р. на 7 в. п., до 40% від ВДВ галузі. Зазначене зменшення зумовлене значним скороченням обсягу збитків, отриманих підприємствами ВЕД (у 3,9 рази, до 2,1 млрд. грн. за підсумком січня-березня 2018 р.). Поліпшення фінансових результатів діяльності підприємств ВЕД відбулося на тлі зростання добування металевих руд (на 4,6% порівняно з відповідним періодом 2017 р. після падіння). Складною залишається ситуація у добуванні вугілля, через блокаду Донбасу. Незважаючи на це, у добуванні вугілля відбулося збільшення у розмірі 15,3% порівняно з I кварталом 2017 р.

Протягом цього періоду зберігалася тенденція зменшення рівня тіньового сегменту в більшості основних агрегованих ВЕД.

Традиційно високим рівень тіньової економіки залишився у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» (54% від обсягу ВДВ у ВЕД) [6].

Дані табл. 2 доводять гіпотезу про існування оберненої залежності між часткою оплати праці у випуску та рівнем тінізації економіки, що є основою для визначення обсягів тіньового ВВП та інших тіньових показників. Таким чином, правильний перерозподіл доходів між працею та капіталом може призвести до зменшення тіньових доходів, збільшення рівня оплати праці у випуску, заробітних плат, внутрішнього споживання, інвестицій та, як наслідок, до збільшення ВВП. Тому тіньова економіка може бути дуже важливим резервом для модернізації та економічного зростання України та її регіонів [1].

Варто згадати про підвищення мінімальної заробітної плати (табл. 3) у 2017 р. Це зумовило підвищення купівельної спроможності населення і, відповідно, стимулювало збільшення споживої активності та обороту роздрібною торгівлі.

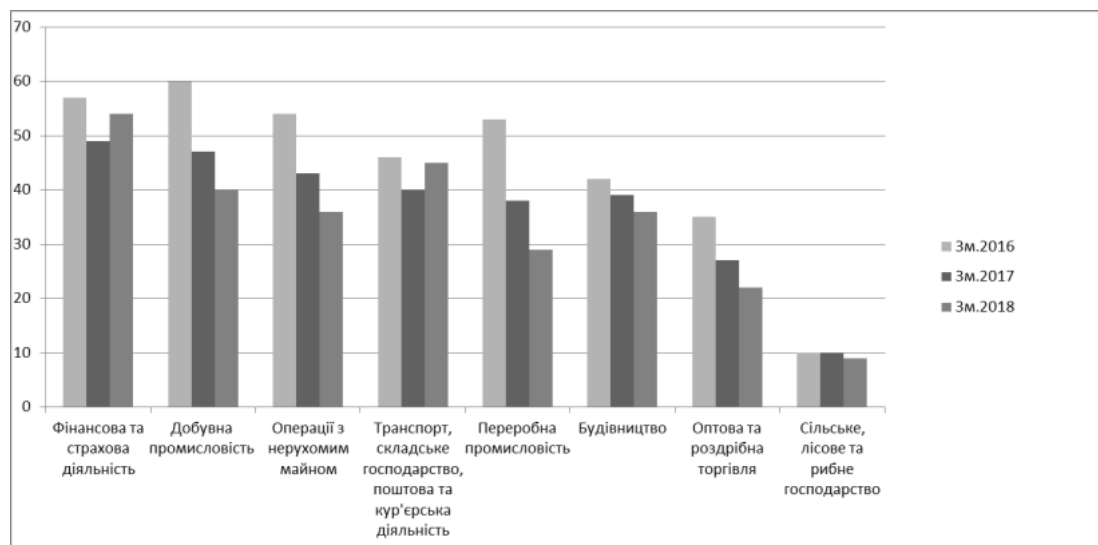

Рис. 2. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного ВЕД [3]

Таблиця 2

Тіньова заробітна плата та тіньова зайнятість в Україні [3]

Рік	Україна	Промисловість	Сільське господарство	Будівництво	Транспорт та зв'язок	Послуги
Тіньова заробітна плата, грн.						
2013	2681,8	5860,1	2804,6	5524,8	2720,1	1578,7
2014	2982,4	7172,6	3430,5	6109,7	2574,2	2930,3
2015	3923,4	10788,9	5004,4	9198,9	4247,1	4028,5
2016	5213,7	16646,0	6570,4	15888,6	6732,2	6005,9
Тіньова зайнятість, млн. осіб						
2013	3,8161	0,860	0,375	0,153	0,166	0,507
2014	3,6778	0,827	0,409	0,133	0,148	0,528
2015	3,5582	0,805	0,462	0,123	0,164	0,480
2016	3,7492	0,848	0,465	0,124	0,180	0,526

Таблиця 3

Наслідки підвищення мінімальної зарплати у 2017 р. [3]

Середня з/п, грн.	Мінімальна з/п, грн.	Рівень тінізації, % ВВП			Тіньова з/п, грн./місяць.	Тіньова зайнятість, млн. осіб.
		Зовн.	Внутр.	Загал.		
6000	1600	33,0	28,8	61,8	6436	3,8613
7100	3550	30,5	22,8	53,3	6056	3,3070
10300	5150	18,1	5,5	23,6	3198	1,4927

Тіньовий сектор національної економіки не лише втілює негативні принципи господарювання, а й виконує функцію соціального показника ступеня реальної раціональної суспільної організації економіки. Е. де Сото у праці «Інший шлях. Невидима революція в третьому світі» зазначав, що розпад господарства на легальний і нелегальний сектори хоча і «здійснює негативний вплив на економіку в цілому, який виражається у зниженні продуктивності, скороченні інвестицій, неефективності податкової системи, уповільненні технічного прогресу та труднощах, що виникають у процесі формування макроекономічної політики», проте саме у цьому процесі варто простежувати ознаки оздоровлення економіки. «Щоб піти від насильства та бідності, слід визнати власність та працю людей, яких відштовхує легальний сектор, щоб замість бунту запанував дух співпраці та відповідальності» [5].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для подолання «тіньової економіки» та поліпшення соціально-економічного становища в Україні потрібно створити умови для розвитку малого та середнього бізнесу, усунути обмеження щодо нього; встановити на законодавчому рівні мінімальний обсяг статутного капіталу та суму, яка має бути сплачена у грошовій формі для компаній; підвищити оплату праці; створити державний орган, що буде контролювати цю сферу; потрібно встановити особисту фінансову відповідальність керівників і головних бухгалтерів підприємств за незаконне використання коштів; варто поширити безготівкові розрахунки, це дасть змогу краще контролювати джерела доходів, оперативно виявляти факти витрачання коштів у розмірах, що перевищують доходи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сото Е. де. Інший шлях: Невидима революція в третьому світі. 1995. С. 320.
2. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. № 52. С. 351–357.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2018 року. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. URL: https://issuu.com/mineconomdev/docs/_____2018
5. Харазішвілі Ю.М. Тіньова економіка України як резерв її модернізації: матеріали Міжвідомчої науково-практичної конференції «Тіньова економіка України як резерв її модернізації». URL: http://iep.com.ua/publ/zakhodi/konferenciji/mizhvidomcha_naukovo_praktichna_konferencija_tinova_ekonomika_svitovi_tendenciji_ta_ukrajinski_realiji/19-1-0-55
6. Приварнікова І., Степанюк К. Тіньова економіка: причини, обсяги та шляхи їх зменшення. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/ep/2010_2
7. Клименко С.П. Основні підходи до аналізу причин і чинників тінізації економіки України. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/tpdu/2013-3/doc/2>
8. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123.

REFERENCES:

1. E. de Soto (1995). «Inshy shljakh: Nevydyma revoljucija v tret'omu sviti» [The Other Path: The Informal revolution], pp. 320.
2. Kharko D. (2011). Pravova pryroda tinjovoi ekonomiky: ponjattja, prychny ta naprjamy detinizaciji [Legal nature of the shadow economy: the notion, causes and directions of shadow economy], Visnyk of the Lviv University. Series Law.
3. State Statistics Service of Ukraine, "Statistical data", available at: <http://ukrstat.gov.ua/>

4. Tendenciji tinjovoji ekonomiky v Ukrajinu u I kvartali 2018 roku. [Trends in the shadow economy in Ukraine] Ministerstvo ekonomichnogho rozvytku i torhivli Ukrajinu, available at: https://issuu.com/mineconomdev/docs/_____2018
5. Kharazishvili Ju.M. Tinjova ekonomika Ukrajinu jak rezerv jiji modernizaciji [Shadow economy of Ukraine as a reserve for its modernization].
6. Mizhvidomca naukovu praktychna konferencija, available at: http://iep.com.ua/publ/zakhodi/konferenciji/mizhvidomcha_naukovu_praktychna_konferencija_tinova_ekonomika_svitovi_tendenciji_ta_ukrajinski_realiji/19-1-0-55
7. Pryvarnykova I. Tinjova ekonomika: prychny, obsjaghy ta shljakhy jikh zmeshennja [Shadow economy: causes, volumes and ways to reduce them], available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/ep/2010_2
8. Klymenko S.P. Osnovni pidkhody do analizu prychn i chynnykiv tonizaciji ekonomiky Ukrajinu [The main approaches to the analysis of causes and factors of the toning up of the Ukrainian economy], available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2013-3/doc/2>
9. Ministry of Economy of Ukraine (2009). "On Approval of Methodical Recommendations for Calculating the Level of the Shadow Economy", available at: <http://www.me.gov.ua/Files/GetFile?fileId=796bf8b9-f834-46da-9dc8-89670ab332dd>